

สถานะของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น ในดินแดนเยอรมัน

อนันต์ชัย เลหาะพันธุ์*

ราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น (Hohenzollern) เป็นราชวงศ์ที่ปกครองราชอาณาจักรปรัสเซีย (Kingdom of Prussia) และจักรวรรดิเยอรมัน (German Empire) และเป็นราชวงศ์ที่มีบทบาททางด้านการเมืองการปกครองในดินแดนเยอรมันตั้งแต่สมัยกลางจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ บรรพบุรุษของราชวงศ์มีฐานันดรศักดิ์เป็นขุนนางในแคว้นสวาเบีย ต่อมา ประมุขของตระกูลสามารถขยายอำนาจและบทบาทจนได้เลื่อนฐานะสูงขึ้นเป็นลำดับ ใน ค.ศ. ๑๖๑๘ ได้รับสิทธิสืบทอดราชรัฐปรัสเซีย (Ducal Prussia) และตำแหน่งดยุกแห่งปรัสเซีย ต่อมาใน ค.ศ. ๑๗๐๗ เฟรเดอริกที่ ๓ (ค.ศ. ๑๖๘๘-๑๗๑๓) ทรงเฉลิมพระอิสริยยศเป็นกษัตริย์ในปรัสเซีย (King in Prussia) ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นเป็นคู่แข่งกับราชวงศ์ฮับส์บูร์ก (Habsburg) แห่งจักรวรรดิออสเตรีย (Austria Empire) เพื่อเป็นผู้นำอันดับหนึ่งของรัฐเยอรมัน ใน ค.ศ. ๑๘๗๑ ปรัสเซียซึ่งมีอ็อทโท ฟอน บิสมาร์ค เป็นอัครเสนาบดีได้วางแผนและประสบความสำเร็จในการรวมชาติเยอรมัน (Unification of Germany) พระเจ้าวิลเลียมที่ ๑ กษัตริย์แห่งปรัสเซียทรงได้รับสถาปนาเป็นไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ (ค.ศ. ๑๘๗๑-๑๘๘๘) แห่งจักรวรรดิเยอรมันที่จัดตั้งขึ้น อำนาจปกครองของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นได้สิ้นสุดลงใน ค.ศ. ๑๙๑๘ เมื่อไกเซอร์วิลเลียมที่ ๒ (ค.ศ. ๑๘๘๘-๑๙๑๘) ทรงถูกบีบบังคับให้สละราชสมบัติขณะที่เยอรมนีกำลังเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในปลายสงครามโลกครั้งที่ ๑

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

กำเนิดของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นและการสร้างอำนาจใน บรันเดินบูร์ก-ปรัสเซีย

บรรพบุรุษของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นเป็นขุนนางเยอรมันที่สืบเชื้อสายมาจากเคานต์แห่งสวาเบีย (Count of Swabia) ซึ่งครอบครองดินแดนชายขอบทางตอนเหนือของจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ (Holy Roman Empire) ประวัตินั้นตระกูลมีหลักฐานสามารถสืบย้อนไปได้ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ โฮเฮนซอลเลิร์นได้มาจากชื่อของปราสาทซอลลอรีน (Zolorin) หรือ ซอลเรอ (Zolre) หรือซอลเลิร์น (Zollern) ซึ่งเป็นนิवासถานของตระกูลในแคว้นสวาเบีย [ปัจจุบันคือบาเดิน-เวือร์ทเทมแบร์ก (Baden-Württemberg)] ใน ค.ศ. ๑๑๙๒ จักรพรรดิเฮนรีที่ ๖ (ค.ศ. ๑๑๙๐-๑๑๙๗) แห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ทรงแต่งตั้งให้เคานต์เฟรเดอริกที่ ๓ (ค.ศ.?-๑๒๐๐) เป็นเบอร์เกรฟแห่งเนือร์นแบร์กหรือนูเรมเบิร์ก (Burgrave of Nürnberg; Nuremberg) ซึ่งมีผลให้ตระกูลโฮเฮนซอลเลิร์นแยกออกเป็น ๒ สาย คือ สายนูเรมเบิร์กหรือฟรังโกเนีย (Franconia) และสายสวาเบียที่ต่อมามีบทบาทและความสำคัญน้อยกว่า

ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ตระกูลโฮเฮนซอลเลิร์นสายนูเรมเบิร์ก/ฟรังโกเนียสามารถขยายอาณาเขตเข้าครอบครองแคว้นไบรอยท์ (Bayreuth) แคว้นอานส์บาค (Ansbach) และแคว้นคูล์มบาค (Kulmbach) ใน ค.ศ. ๑๓๖๓ เบอร์เกรฟเฟรเดอริกที่ ๕ (ค.ศ. ๑๓๕๗-๑๓๙๗) ได้รับพระราชทานฐานันดรศักดิ์ “เจ้าชาย” จากจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ ใน ค.ศ. ๑๔๑๕ เบอร์เกรฟเฟรเดอริกที่ ๖ (ค.ศ. ๑๓๙๗-๑๔๔๐) พระโอรสก็ทรงสืบทอดแคว้นบรันเดินบูร์ก (Brandenburg) และได้รับพระราชทานพระยศมาร์เกรฟแห่งบรันเดินบูร์ก (Margrave of Brandenburg) ต่อมาได้ครอบครองดินแดนปรัสเซีย และท้ายสุดได้รับสถาปนาเป็นกษัตริย์แห่งปรัสเซีย โดยมีพระนามว่ามาร์เกรฟเฟรเดอริก

ที่ ๑ แห่งบรันเดินบวร์ก^๑ ขณะเดียวกันก็ทรงดำรงตำแหน่ง “อิเล็กเตอร์” (Elector) ตามประกาศโองการสารตราทอง (Golden Bull) ใน ค.ศ.๑๓๕๖ และเป็น ๑ ใน ๗ คนของบรรดาเจ้านครและพระระดับชั้นอาร์ชบิชอปในขณะนั้นที่มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์^๒ นับเป็นก้าวสำคัญที่ทำให้ประมุขของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นมีบทบาทและพระเกียรติยศสูงกว่าบรรดาเจ้าผู้ครองนครรัฐส่วนมากในดินแดนเยอรมัน

ในสมัยปฏิรูปศาสนา (Reformation) ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นสาขานูเรมเบิร์ก/ฝรั่งเศส หรือขณะนั้นเริ่มเรียกอีกชื่อว่าสาขาบรันเดินบวร์กได้หันไปนับถือคริสตศาสนิกายลูเทอแรน (Lutheranism) ต่อมาใน ค.ศ. ๑๖๑๓ ได้เปลี่ยนไปนับถือนิกายกัลวาง (Calvinism) หรือแคลวิน ส่วนสาขาสวาเบียนั้นยังคงยึดมั่นในนิกายโรมันคาทอลิกอย่างเคร่งครัดต่อไป

ใน ค.ศ. ๑๖๑๔ อิเล็กเตอร์จอห์น ซิกิสมุนด์ ค.ศ. ๑๖๐๘-๑๖๒๐ มาร์เกรฟแห่งนูเรมเบิร์กองค์ที่ ๑๑ ทรงได้สืบทอดมรดกและปกครองแคว้นคลีฟส์

^๑ หลังจากได้รับพระราชทานยศเบอร์เกรฟแห่งนูเรมเบิร์กแล้ว มีนามเรียกใหม่ว่า “เบอร์เกรฟเฟรเดอริกที่ ๑” ผู้สืบทอดตำแหน่งเบอร์เกรฟที่มีนามเดียวกันก็จะเริ่มเรียกเรียงหมายเลขใหม่อีกครั้ง โดยหลักการเดียวกันเมื่อได้รับยศมาร์เกรฟ (Margrave) ดุก (Duke) และพระอิสริยยศกษัตริย์ การเรียกชื่อหรือออกพระนามก็จะต้องเรียงหมายเลขใหม่อีกครั้ง

^๒ อิเล็กเตอร์หรือผู้มีสิทธิ์เลือกผู้ดำรงพระอิสริยยศจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์สืบต่อไป จำนวน ๗ คน แบ่งออกเป็นฝ่ายบรรพชิตและฆราวาส ดังนี้คือ อาร์ชบิชอปแห่งไมนซ์ (Mainz) อาร์ชบิชอปเทรียร์ (Trier) อาร์ชบิชอปแห่งโคโลญ (Cologne) กษัตริย์แห่งโบฮีเมีย (King of Bohemia) เคานต์แห่งพาลาทีเนต (Count of Palatinate) ดุกแห่งแซกโซนี (Duke of Saxony) และมาร์เกรฟแห่งบรันเดินบวร์ก (Margrave of Brandenburg) ต่อมาใน ค.ศ.๑๖๒๓ เคานต์แห่งพาลาทีเนตได้สูญเสียตำแหน่งอิเล็กเตอร์ให้แก่ดุกแห่งบาวาเรีย (Duke of Bavaria) ใน ค.ศ.๑๖๕๔ ก็ได้รับสิทธิคืนมาอีกครั้ง ทำให้คณะผู้เลือกตั้งมีจำนวน ๘ คน ใน ค.ศ.๑๖๙๒ ได้เพิ่มเป็น ๙ คน โดยรวมประมุขของราชรัฐฮันโนเวอร์หรือแฮโนเวอร์ (Hanover) ไว้ด้วย ใน ค.ศ.๑๗๗๗ จำนวนอิเล็กเตอร์ได้ลดลงเหลือ ๘ คน เนื่องจากราชวงศ์แห่งบาวาเรียได้สิ้นสายลง จากมติของที่ประชุมรัฐสภาแห่งจักรวรรดิใน ค.ศ.๑๘๐๓ ได้มีทั้งผู้สูญเสียตำแหน่งและผู้ได้รับตำแหน่งเพิ่มเติม รวมมีอิเล็กเตอร์ทั้งสิ้น ๙ คน ระบบการเลือกตั้งจักรพรรดิได้สิ้นสุดลงใน ค.ศ.๑๘๐๖ พร้อมกับการสลายตัวของจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์

(Cleves) และอาณาบริเวณตามชายฝั่งแม่น้ำไรน์ นอกจากนี้ ใน ค.ศ. ๑๖๑๘ พระองค์ยังได้เข้าครอบครองราชรัฐอีสต์ปรัสเซีย (East Prussia) จากพระสสุระ (พ่อตา) ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของชายฝั่งทะเลบอลติก เป็นดินแดนที่อยู่นอกจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ แม้ว่าดินแดนต่างๆ เหล่านี้จะอยู่กระจัดกระจายกันและไม่มีพรมแดนติดต่อกัน แต่ในเวลาต่อมาก็ทำให้อำนาจของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นเพิ่มพูนมากขึ้น องค์ประมุขทรงเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า อิเล็กเตอร์แห่งบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซีย และทรงปกครองประชากรทั้งสิ้นจำนวน ๑,๕๐๐,๐๐๐ คน

ระหว่างสงครามสามสิบปี (Thirty Years' War ค.ศ. ๑๖๑๘-๑๖๔๘) ซึ่งเป็นสงครามศาสนาระหว่างคริสต์ศาสนิกชนนิกายต่างๆ ในดินแดนเยอรมัน ราชรัฐบรันเดินบวร์กได้ถูกกองทัพสวีเดนเข้ายึดครอง อีกทั้งยังตกเป็นสมรภูมิและทางผ่านของกองทัพของคู่สงครามด้วย กรุงเบอร์ลินซึ่งเป็นเมืองหลวงราชรัฐบรันเดินบวร์กตั้งแต่ ค.ศ. ๑๕๔๖ ต้องประสบภัยของสงครามอย่างมหันต์ ต่อมาหลังสงครามสิ้นสุดลงใน ค.ศ. ๑๖๔๘ พลเมืองกว่าร้อยละ ๕๐ เสียชีวิต ส่วนในภาพรวมนั้น ราชรัฐบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียสูญเสียประชากรกว่าร้อยละ ๖๕ ซึ่งต้องใช้เวลากว่า ๔๐ ปี จำนวนประชากรจึงจะเพิ่มขึ้นเท่ากับระดับเดิม

อย่างไรก็ดี ใน ค.ศ. ๑๖๕๐ ระหว่างที่สงครามสามสิบปีกำลังดำเนินอยู่นั้น เจ้าชายเฟรเดอริก วิลเลียม ก็ทรงสืบทอดตำแหน่งประมุขของบรันเดินบวร์กและตุ๊กแห่งราชรัฐปรัสเซีย รวมทั้งตำแหน่งอิเล็กเตอร์ด้วย แม้ว่าในขณะนั้นอิเล็กเตอร์เฟรเดอริก วิลเลียมจะมีพระชนม์เพียง ๒๐ พรรษา แต่ก็มีวิสัยทัศน์อันกว้างไกล ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการสร้างบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียให้เป็นรัฐทหาร ใน ค.ศ. ๑๖๕๐ นั้น บรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียมีทหารประจำการเพียง ๒,๕๐๐ คน และไร้ประสิทธิภาพด้วย แต่ต่อมา ในปีที่สงครามสามสิบปีสิ้นสุดลง กองทัพบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียมีจำนวน ๘,๐๐๐ คน แต่ในปลายรัชกาล (ค.ศ. ๑๖๘๘) เพิ่มขึ้นเป็น ๓๐,๐๐๐ คนในยามปรกติ และสามารถระดมพลได้ถึง ๕๐,๐๐๐ คนในยามสงคราม ทหารทั้งหมดได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี อีกทั้งยังมีอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ทันสมัยและมีประสิทธิภาพด้วย จึงนับเป็น “เรื่องมหัศจรรย์” ที่ราชรัฐบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียสามารถสร้างกองทัพที่เข้มแข็งขนาดใหญ่ขึ้นได้ในเวลาอันรวดเร็ว ซึ่ง

มีขนาดใหญ่เป็นที่ ๒ รองจากอาร์ชดัชชีออสเตรีย (Archduchy of Austria) ในจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น ความสามารถในการพัฒนากองทัพของอิเล็กเตอร์เฟรเดอริก วิลเลียมตั้งกล่าว และการทำให้ราชรัฐบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียกลายเป็นรัฐผู้นำ จึงทำให้พระองค์ทรงเป็นประมุขพระองค์แรกของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง และได้รับสมญานามว่า “อิเล็กเตอร์ผู้ยิ่งใหญ่” (The Great Elector) ด้วย

นอกจากนี้ในสมัยของอิเล็กเตอร์เฟรเดอริก วิลเลียม ราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นยังได้ครอบครองบางส่วนของแคว้นพอมิเรเนีย (Pomerania) นครแม็กเดบูร์ก (Magdeburg) และนครมินเดิน (Minden) ตามข้อตกลงสงบศึกแห่งเวสต์ฟาเลีย (Peace of Westphalia ค.ศ. ๑๖๔๘) และต่อมาใน ค.ศ. ๑๖๖๖ อิเล็กเตอร์เฟรเดอริก วิลเลียมก็ทรงผนวกแคว้นมาร์ค (Mark) แคว้นคลีฟส์และแคว้นราเฟนสบูร์ก (Ravensburg) ที่ราชวงศ์ได้ครอบครองตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๑๔ ให้เป็นส่วนหนึ่งของราชรัฐบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียด้วย

ในด้านการปกครอง อิเล็กเตอร์เฟรเดอริก วิลเลียมทรงพยายามลดอำนาจของสภานันดรทั้งในราชรัฐบรันเดินบวร์กและราชรัฐปรัสเซีย โดยทรงดำเนินนโยบายตามแบบฝรั่งเศสในขณะนั้นที่พระมหากษัตริย์ไม่ต้องเรียกประชุมสภานันดรอีกเพื่อให้ความเห็นชอบในการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการเก็บภาษีอากร ในบรันเดินบวร์กจึงไม่มีการเรียกประชุมสภานันดรอีกหลัง ค.ศ. ๑๖๕๓ ส่วนปรัสเซีย พวกยุงเคอร์ (Junkers) หรือขุนนางต่างขัดขืนและหันไปขอความช่วยเหลือจากโปแลนด์เพื่อต่อต้านการใช้อำนาจอันไม่ชอบธรรมของอิเล็กเตอร์เฟรเดอริก วิลเลียมซึ่งดำรงตำแหน่งตุ๊กแห่งปรัสเซีย อย่างไรก็ตาม พวกหัวหน้ายุงเคอร์ที่ขัดขืนต่างถูกรวบปรามและประหารชีวิต ในเวลาไม่ช้า อิเล็กเตอร์เฟรเดอริก วิลเลียมก็สามารถจัดตั้งระบบภาษีอากรที่มีประสิทธิภาพได้ และนำเงินที่เก็บได้จากภาษีอากรไปทำนุบำรุงกองทัพ และพัฒนาระบบการบริหารที่ใช้ข้าราชการที่ทรงคัดเลือกเองได้ ส่วนพวกยุงเคอร์ที่ต้องสูญเสียอำนาจที่เคยมีในสภานันดรเป็นเวลานับศตวรรษก็ถูกเกณฑ์ให้เข้ารับใช้ในกองทัพ แต่ยังคงมีสิทธิและอำนาจในการควบคุมพวกเขาสดที่ดิน (serf) ต่อไป

ในสมัยของอเล็กเตอร์เฟรเดอริก วิลเลียม การเกษตร การค้า และการอุตสาหกรรมยังได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าด้วย ความสำเร็จดังกล่าวส่วนหนึ่งมาจากนโยบายชั้นดีธรรมทางศาสนาของพระองค์ โดยทรงอนุญาตให้ชาวต่างชาติที่ถูกกีดกันในเรื่องศาสนาในประเทศต่างๆ สามารถอพยพเข้ามาอาศัยหรือลี้ภัยในราชรัฐบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซีย บรันเดินบวร์กจึงเป็นเสมือน “สวรรค์” ของพวกคริสต์ศาสนิกชนนิกายลูเทอแรนและนิกายกัลเวงที่ถูกขับออกจากดินแดนเยอรมันอื่นๆ รวมทั้งพวกอูกอโน (Huguenot) ซึ่งเป็นคริสตชนฝรั่งเศสที่นับถือนิกายกัลเวงแต่ถูกพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ (ค.ศ. ๑๖๔๓-๑๗๑๕) ลิดรอนเสรีภาพทางศาสนา โดยการยกเลิกกฤษฎีกาแห่งเมืองนองต์ (Revocation of the Edict of Nantes) ใน ค.ศ. ๑๖๘๕ ผู้อพยพดังกล่าวรวมทั้งชนชาติอื่นๆ เช่น สวิส ดัตช์ และยิว ต่างก็นำความรู้ความสามารถและทุนทรัพย์มาช่วยพัฒนาทางการเกษตร การค้าและการอุตสาหกรรม นอกจากนี้ ยังเป็นการเพิ่มจำนวนประชากรให้แก่ราชรัฐบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียอีกด้วย นับเป็นการสร้างรากฐานแห่งอำนาจอย่างมั่นคงให้แก่บรันเดินบวร์ก-ปรัสเซียอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงกุศโลบายที่ชาญฉลาดขององค์ประมุขแห่งราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นอีกด้วย

บทบาทการเป็นรัฐผู้นำในดินแดนเยอรมัน

ใน ค.ศ. ๑๗๐๑ ฐานะราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นได้รับการยกย่องให้สูงส่งขึ้นเมื่ออเล็กเตอร์เฟรเดอริกที่ ๓ (ค.ศ. ๑๖๘๘-๑๗๑๓) พระโอรสในอเล็กเตอร์ผู้ยิ่งใหญ่ทรงสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ในปรัสเซีย (King in Prussia) ทั้งนี้โดยทรงถือว่าราชรัฐปรัสเซียเป็นดินแดนเอกเทศอยู่นอกจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ที่ประมุขมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครอง อย่างไรก็ตาม แม้พระราชโอรสรัชคขององค์ประมุขราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นดังกล่าวจะไม่ใช่ยอมรับอย่างเป็นทางการจากจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์จนถึง ค.ศ. ๑๗๗๒ แต่อเล็กเตอร์เฟรเดอริกที่ ๓ ก็ทรงวางพระองค์ในฐานะกษัตริย์และเฉลิมพระนามพระเจ้าเฟรเดอริกที่ ๑ (ค.ศ. ๑๗๐๑-๑๗๑๓) นับแต่นั้นมา ดินแดนทั้งหมดที่ราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นครอบครองก็เริ่มมีชื่อเรียกว่า “ราชอาณาจักรปรัสเซีย” แทนบรันเดินบวร์ก-ปรัสเซีย

ในรัชสมัยของพระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๑ (ค.ศ. ๑๗๑๓-๑๗๔๐) พระราชโอรสในพระเจ้าเฟรเดอริกที่ ๑ พระบารมีของราชวงศ์โฮเฮนชอลเลิร์นก็แผ่ขยายและเป็นที่น่าเกรงขามมากยิ่งขึ้น ปรัสเซียประสบความสำเร็จในการสร้างแสนยานุภาพทางการทหารและเป็นรัฐมหาอำนาจทางทหาร(บก) เป็นลำดับ ๔ ของยุโรป โดยมีทหารประจำการที่มีระเบียบวินัยและความสามารถในการรบถึง ๘๐,๐๐๐ คน นับเป็นคู่แข่งที่น่ากลัวของออสเตรียในดินแดนเยอรมัน

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ อำนาจของราชวงศ์โฮเฮนชอลเลิร์นได้บรรลุถึงจุดสูงสุดในรัชสมัยพระเจ้าเฟรเดอริกที่ ๒ มหาราช (ค.ศ. ๑๗๔๐-๑๗๘๖) ขณะทรงพระเยาว์ เจ้าชายเฟรเดอริกโปรดเครื่องดนตรีฟลูต (flute) และอ่านหนังสือของพวกนักปรัชญาเมธี (philosophe) แห่งยุคภูมิธรรม (The Age of Enlightenment) โดยเฉพาะงานเขียนของวอลแตร์ (ค.ศ. ๑๖๙๔-๑๗๗๘) ชาวฝรั่งเศส ความสนพระทัยดังกล่าวแทนที่จะเป็นการทหารที่เป็นนโยบายหลักของประเทศในขณะนั้นจึงสร้างความไม่พอพระทัยเป็นอย่างยิ่งให้แก่พระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๑ พระราชบิดา เจ้าชายเฟรเดอริกทรงถูกทำโทษอย่างหนัก เครื่องดนตรีและหนังสือถูกทำลายฉีกขาด รวมทั้งทรงถูกเขียนตีประจานในที่สาธารณะ ในที่สุดขณะมีพระชนมายุ ๑๘ พรรษา เจ้าชายเฟรเดอริกก็ทรงวางแผนหนีออกจากพระราชวังพร้อมพระสหายเพื่อไปยังอังกฤษซึ่งเป็นดินแดนที่ราชวงศ์แฮโนเวอร์ (House of Hanover) พระญาติทางฝ่ายพระราชมารดาทรงปกครอง เมื่อทรงถูกจับได้ พระราชบิดาก็ทรงสั่งประหารชีวิตพระสหายบริเวณหน้าหน้าต่างของห้องที่ทรงถูกจองจำอีกทั้งยังถูกถอดพระอิสริยยศมกุฎราชกุมาร เจ้าชายเฟรเดอริกเองก็ทรงเกือบโดนสำเร็จโทษด้วยหากจักรพรรดิชาลส์ที่ ๖ (ค.ศ.๑๗๑๑-๑๗๔๘) แห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ และบรรดาเจ้านครรัฐเยอรมันอื่น ๆ ไม่เข้าแทรกแซง แต่การลงโทษอย่างรุนแรงดังกล่าวมีผลให้เจ้าชายเฟรเดอริกสามารถละทิ้งพระนิสัยรักดนตรีและการอ่านหนังสือไปได้ และยอมหันไปฝึกฝึกปฏิบัติงานบริหารราชการแผ่นดินและการทหาร เมื่อได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาก็ทรงใช้นโยบายการทหารในการขยายอำนาจและดินแดนของปรัสเซียจนปรัสเซียเป็น “มหาอำนาจอันดับหนึ่ง” อย่างแท้จริง นอกจากนี้ พระองค์ยังเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการของนานาประเทศ รวมทั้งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์

สิทธิ์ในการเฉลิมพระอิสริยยศ *กษัตริย์แห่งปรัสเซีย (King of Prussia)* นับเป็นการยกย่องพระเกียรติคุณของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นให้สูงส่งยิ่งขึ้น ทั้งพระเจ้าเฟรเดอริกมหาราชก็ยังเป็นสมาชิกเพียงพระองค์เดียวของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นที่ได้รับการถวายพระราชสมัญญานาม “มหาราช” ยิ่งไปกว่านั้น ยังทรงได้รับการยกย่องให้เป็นกษัตริย์ภูมิธรรม (enlightened despot) ที่สำคัญพระองค์หนึ่งของยุโรปซึ่งพยายามปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ตามแนวคิดและอุดมการณ์ของนักปรัชญาเมธีในยุคนั้นด้วย

การทำทายเป็นอำนาจกับออสเตรีย

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๗๔๐ พระเจ้าเฟรเดอริกมหาราชได้ละเมิดข้อตกลงในพระราชกฤษฎีกา ค.ศ. ๑๗๑๓ (Pragmatic Sanction 1713) ที่พระราชบิดาเคยยินยอมตกลงกับจักรพรรดิชาลส์ที่ ๖ (ค.ศ. ๑๗ - ๑๗๔๐) ในการรักษาสีทธิของเจ้านายสตรีอันได้แก่อาร์ชดัชเชสมาเรีย เทเรซา พระราชธิดาในการสืบทอดราชสมบัติของราชวงศ์ฮับส์บูร์กในดินแดนต่าง ๆ ซึ่งขัดกับกฎหมายซาลิก (Salic Law) ที่ให้สิทธิ์แก่รัชทายาทชายเท่านั้น พระองค์ทรงทำทายเป็นอำนาจของราชวงศ์ฮับส์บูร์กโดยก่อสงครามการสืบทอดบัลลังก์ออสเตรีย (War of the Austian Succession ค.ศ. ๑๗๔๐-๑๗๔๘) กองทัพของปรัสเซียได้เข้ายึดแคว้นไซลีเซีย (Silesia) ของออสเตรีย ซึ่งเป็นเขตอุตสาหกรรมผ้าลินินที่สำคัญและอุดมไปด้วยแร่เหล็ก ออสเตรียเป็นฝ่ายพ่ายแพ้และต้องทำสนธิสัญญาเดรสเดิน (Treaty of Dresden) เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ค.ศ. ๑๗๔๕ โดยให้ปรัสเซียมีอำนาจในแคว้นไซลีเซีย แต่ขณะเดียวกันพระเจ้าเฟรเดอริกมหาราชในฐานะอเล็กเดอร์ก็ทรงยอมรับให้ดึกฟรานซิส สตีเฟนแห่งลอร์เรน พระสวามีในอาร์ชดัชเชสมาเรีย เทเรซา เป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งก่อให้เกิดราชวงศ์ฮับส์บูร์ก-ลอร์เรน (Habsburg-Lorraine) ขึ้น ซึ่งเท่ากับทำให้เชื้อสายของราชวงศ์ฮับส์บูร์กมีอำนาจและบทบาทต่อไปในจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ ส่วนอาร์ชดัชเชสมาเรีย เทเรซา ก็ทรงเฉลิมพระนามเป็น “จักรพรรดินีมาเรีย เทเรซา” ซึ่งเป็นพระอิสริยยศที่เป็นที่รู้จักกันในประวัติศาสตร์มากกว่าพระยศหรือพระอิสริยยศอื่น ๆ และเป็นพระอิสริยยศที่เรียกขานกันโดยทั่วไปในประเทศหรือดินแดนต่าง ๆ ด้วย

อย่างไรก็ดี สงครามการสืบราชบัลลังก์ออสเตรียก็ได้ยุติลงใน ค.ศ. ๑๗๔๕ แต่ได้ยึดเชื้อต่อไปอีก เพราะมีนานาประเทศที่มีผลประโยชน์ขัดกันเข้าร่วมรบด้วย ฝรั่งเศส สเปน แชกโซนี และบาวาเรีย เป็นฝ่าย ปรัสเซีย ส่วนอังกฤษซึ่งองค์ประมุข [พระเจ้าจอร์จที่ ๒ (ค.ศ. ๑๗๒๗-๑๗๖๐)] ทรงดำรงพระอิสริยยศอเล็กเตอร์แห่งแฮโนเวอร์ที่ตั้งอยู่ในจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ และขณะเดียวกันก็มีผลประโยชน์ขัดแย้งทางการค้ากับสเปนและฝรั่งเศสในทวีปอเมริกาและกับฝรั่งเศสในอินเดียเป็นพันธมิตรกับออสเตรีย แม้สงครามจะสิ้นสุดลงอย่างเป็นทางการโดยคู่สงครามยินยอมทำสนธิสัญญาแอกซ์-ลา-ชาเปล (Treaty of Aix-la-Chapelle) ใน ค.ศ. ๑๗๔๘ แต่ความบาดหมางซึ่งกันและกันก็ได้ยุติลงไปด้วย ใน ค.ศ. ๑๗๕๖ ประเทศคู่สงครามที่เป็นมหาอำนาจจึงก่อสงครามเจ็ดปี (Seven Years' War ค.ศ. ๑๗๕๖-๑๗๖๓) ขึ้น โดยมีสาเหตุเบื้องต้นมาจากความขัดแย้งกันระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในอาณานิคมอเมริกาเป็นสำคัญ ก่อนเกิดสงคราม ปรัสเซียซึ่งถูกฝรั่งเศสดำเนินนโยบายต่อต้านการขยายอำนาจ กอปรกับพระเจ้าเฟรเดอริกมหาราชทรงเป็นที่เกลียดชังของซารินาเอลิซาเบท (ค.ศ. ๑๗๔๑-๑๗๖๒) แห่งจักรวรรดิรัสเซีย จึงต้องแสวงหาพันธมิตรใหม่ อังกฤษซึ่งเกรงว่าฝรั่งเศสจะยกกองทัพเข้ายึดราชรัฐแฮโนเวอร์เพื่อพยายามพระเกียรติของกษัตริย์อังกฤษที่ปกครองราชรัฐแฮโนเวอร์ด้วย จึงยินยอมทำอนุสัญญาแห่งเวสต์มินสเตอร์ (Convention of Westminster ค.ศ. ๑๗๕๖) กับปรัสเซีย เพื่อเป็นพันธมิตรในการป้องกันราชรัฐแฮโนเวอร์ นับว่าเป็นความสามารถทางการทูตของพระเจ้าเฟรเดอริกมหาราชเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ สงครามเจ็ดปีดังกล่าวนี้ยังสร้างปรากฏการณ์ใหม่ทางการทูตของยุโรปอีกด้วย ก่อให้เกิด “การปฏิวัติทางการทูต” (Diplomatic Revolution) ที่ฝรั่งเศสซึ่งขณะนั้นปกครองโดยราชวงศ์บูร์บง (Bourbon) และออสเตรียที่เคยเป็นศัตรูกันเป็นเวลากว่า ๒ ศตวรรษเข้าร่วมรบเป็นฝ่ายเดียวกัน (ร่วมกับกองทัพรัสเซีย) ทำสงครามกับอังกฤษและปรัสเซีย

สงครามเจ็ดปีได้พิสูจน์ให้เห็นถึงความสามารถของกองทัพปรัสเซียในการเคลื่อนพลอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพสูง เมื่อสงครามสิ้นสุดด้วยความปราชัยของฝ่ายฝรั่งเศสและออสเตรีย (รัสเซียถอนตัวออกจากสงครามก่อนใน ค.ศ. ๑๗๖๒) ปรัสเซียได้ทำข้อตกลงสันติภาพแห่งฮูเบอร์ท์สบูร์ก (Peace of

Hubertusburg วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๗๖๓) กับออสเตรีย โดยออสเตรีย ยอมรับสถานะเดิม (status quo) กล่าวคืออำนาจของปรัสเซียในดินแดนต่างๆ ที่ครอบครองในจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งสิทธิในการปกครองอย่างสมบูรณ์ของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นในแคว้นไซลีเชีย ส่วนพระเจ้าเฟรเดอริก มหาราชก็ทรงให้คำมั่นสัญญาจะทรงเลือกอาร์ชดยุกโจเซฟ [ต่อมาทรงเฉลิมพระอิสริยยศจักรพรรดิโจเซฟที่ ๒ (ค.ศ.๑๗๖๕-๑๗๙๐)] พระราชโอรสในจักรพรรดินีมาเรีย เทเรซา และทรงเป็นองค์รัชทายาทของราชวงศ์ฮับส์บูร์ก-ลอร์เรน ให้สืบทอดตำแหน่งจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ต่อจากพระราชบิดา

บทบาทของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นในเวทีการเมืองระหว่างประเทศเด่นมากขึ้นเมื่อซารินาแคเธอรีนที่ ๒ มหาราช (ค.ศ. ๑๗๖๒-๑๗๙๖) ทรงดำเนินนโยบายผนวกโปแลนด์เข้ากับรัสเซีย ปรัสเซียซึ่งเป็นรัฐทหารที่เข้มแข็ง^๑ จึงได้รับเชิญ ในฐานะที่มีสถานภาพเสมอด้วยออสเตรียในขณะนั้นให้มีส่วนร่วมกันในการแบ่งแยกโปแลนด์ และรวมตัวเป็นพันธมิตรเพื่อถ่วงดุลอำนาจกับมหาอำนาจยุโรป ตะวันตกในกรณี que เข้าสู่สงครามกัน การแบ่งโปแลนด์ได้กระทำกันใน ค.ศ. ๑๗๗๒ ค.ศ. ๑๗๙๓ และ ค.ศ. ๑๗๙๕ [ครั้งที่ ๑ ในรัชสมัยพระเจ้าเฟรเดอริก มหาราช ครั้งที่ ๒-๓ ในรัชสมัยพระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๒ (ค.ศ. ๑๗๘๘-๑๗๙๗) โดยปรัสเซียได้รับส่วนแบ่งทั้ง ๓ ครั้ง] หลังจากแบ่งโปแลนด์ ในครั้งที่ ๓ ใน ค.ศ. ๑๗๙๕ ราชอาณาจักรโปแลนด์ได้ถูกลบออกจากแผนที่ของยุโรปไปชั่วขณะหนึ่งโดยปรัสเซียได้รับแคว้นพอมิเรเนียทั้งหมดรวมทั้งแอร์เมลันด์ หรือวอร์เมีย (Ermeland; Warmia ค.ศ. ๑๗๗๒) ดานซิก หรือ กดานสก์ (Danzig; Gdansk ค.ศ. ๑๗๙๓) และดินแดนทางตอนใต้และตะวันออกของอีสต์ปรัสเซีย รวมทั้งกรุงวอร์ซอ (Warsaw ค.ศ. ๑๗๙๕) ก่อให้เกิดแคว้นเวสต์ปรัสเซีย (West Prussia) แคว้นเซาท์ปรัสเซีย (South Prussia) และแคว้นนิวอีสต์ปรัสเซีย (New East Prussia) ขึ้น โดยมีพรมแดนติดต่อกันจนถึงบริเวณเดนมาร์ก ทำ

^๑ ในปลายรัชสมัยพระเจ้าเฟรเดอริกมหาราช กองทัพปรัสเซียมีทหารประจำการ ๑๙๕,๐๐๐ คน งบประมาณแผ่นดินประมาณ ๒ ใน ๓ ถูกใช้ในกิจการทหารและกองทัพ สถาบันทหารจึงเป็นฐานในการสร้างอำนาจของรัฐและเป็นที่ยอมรับของรัฐอื่น ๆ

ให้ราชอาณาจักรปรัสเซียมีขนาดใหญ่ขึ้นและเป็นปึกแผ่น นับว่าเป็นความสำเร็จของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นในการใช้นโยบายการทหารและการสร้างความแข็งแกร่งแก่กองทัพในการสร้างชาติและทำให้ปรัสเซียเป็นมหาอำนาจของยุโรปอย่างแท้จริง

ระหว่างสงครามโปเลียน (Napoleonic Wars ค.ศ. ๑๘๐๓-๑๘๑๕) พระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๓ (ค.ศ. ๑๗๙๗-๑๘๕๐) ได้นำกองทัพปรัสเซียเข้ากับฝ่ายพันธมิตรสู้รบกับจักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ (ค.ศ. ๑๘๐๔-๑๘๑๕) ในสงครามสหพันธมิตรครั้งที่ ๓ (The Third Coalition) ใน ค.ศ. ๑๘๐๖ แต่พ่ายแพ้อย่างยับเยินในยุทธการที่เยนา (Battle of Jena) ปรัสเซียต้องสูญเสียดินแดนโปแลนด์ทั้งหมดที่ได้รับจากการแบ่งในครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ โดยจักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ ทรงจัดตั้งเป็นราชรัฐหรือดัชชีวอร์ซอ (Duchy of Warsaw) ขึ้น นอกจากนี้ปรัสเซียยังสูญเสียดินแดนทางตอนเหนือและตอนใต้ของแม่น้ำเนทเซอ หรือ นอเทซ (Netze; Noteć) ที่ได้รับจากการแบ่งโปแลนด์ครั้งที่ ๑ และต้องยินยอมให้เมืองดานซิกเป็นเสรีนคร

ในสงครามพันธมิตรครั้งที่ ๔ (The Fourth Coalition) ใน ค.ศ. ๑๘๐๓ พระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๓ ทรงส่งกองทัพปรัสเซียเข้าร่วมกับกองทัพของพันธมิตรทำสงครามกับจักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ อีกครั้ง ฝ่ายพันธมิตรเป็นฝ่ายมีชัยชนะที่เมืองไลพ์ซิก (Leipzig) และกองทัพปรัสเซียก็ได้ยถาทรทัพเข้าสู่กรุงปารีสพร้อมกับกองทัพของประเทศพันธมิตรอื่นๆ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๘๑๔ และสามารถบีบบังคับให้จักรพรรดินโปเลียนที่ ๑ สละราชสมบัติ บทบาทดังกล่าวจึงทำให้ปรัสเซียได้รับการยอมรับในฐานะมหาอำนาจของยุโรปในการประชุมใหญ่แห่งเวียนนา (Congress of Vienna ค.ศ. ๑๘๑๔-๑๘๑๕) พระเกียรติยศของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นก็ได้รับการฟื้นฟู ทั้งที่ประชุมใหญ่แห่งเวียนนาก็ยังยินยอมให้ปรัสเซียครอบครองดินแดนกว่าครึ่งของราชอาณาจักรแซกโซนี รวมทั้งเขตไรน์แลนด์ (Rhineland) และเวสต์ฟาเลีย (Westphalia) ที่อุดมด้วยแร่ธาตุเพื่อแลกกับการสูญเสียดินแดนโปแลนด์ให้แก่รัสเซีย การได้ครอบครองดินแดนใหม่ดังกล่าว นับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยของพระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๓ เพราะ

ทำให้ราชอาณาจักรปรัสเซียมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นรัฐศูนย์กลางในดินแดนเยอรมันมากยิ่งขึ้น

การยุทิตบพาทผู้นำในดินแดนเยอรมันในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

อย่างไรก็ดี หลังการประชุมใหญ่แห่งเวียนนาสิ้นสุดลง พระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๓ ทรงร่วมมือและดำเนินนโยบายอนุรักษ์นิยมตามแนวทางของเจ้าชาย เคลเมนส์ ฟอน เมเทออร์นิช เสนาบดีว่าการกระทรวงต่างประเทศออสเตรีย (ต่อมาดำรงตำแหน่งอัครเสนาบดีระหว่าง ค.ศ. ๑๘๒๑-๑๘๔๘) อีกทั้งทรงละทิ้งนโยบายการแข่งขันกับออสเตรียของพระเจ้าเฟรเดอริกมหาราช พระอัยกา ในทางตรงกันข้าม พระองค์กลับยอมรับบทบาทผู้นำของออสเตรียในดินแดนเยอรมัน ทั้งที่จักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ได้ถูกจักรพรรดิโนโปเลียนที่ ๑ ประกาศยุบไปใน ค.ศ. ๑๘๐๖ และทำให้องค์ประมุขของราชวงศ์ฮับส์บูร์กต้องสูญเสียพระอิสริยยศจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ที่ราชวงศ์ได้ครองครองและสืบทอดติดต่อกันมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ด้วย ดังนั้น เมื่อมีการจัดตั้งสมาพันธ์รัฐเยอรมัน (German Confederation) ขึ้นใน ค.ศ. ๑๘๑๕ พระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๓ จึงทรงพอพระทัยที่จะจำกัดบทบาทของปรัสเซียในดินแดนเยอรมัน ในฐานะรัฐผู้นำอันดับสอง และร่วมมือกับออสเตรียในการปราบปรามขบวนการเสรีนิยมและชาตินิยมในดินแดนต่างๆทั่วยุโรป นอกจากนี้ ยังทรงทำให้ปรัสเซียเป็นศูนย์กลางของฝ่ายปฏิกริยาชาวจัดเช่นเดียวกับออสเตรียอีกด้วย ดังนั้น แม้ว่าพระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๓ จะทรงครองสิริราชสมบัติเป็นเวลา ๔๓ ปี ซึ่งยาวนานกว่ากษัตริย์ทุกพระองค์ในราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น แต่พระองค์ก็ไม่เป็นที่ยกย่องของประชาชนทั่วไปมากนัก

พระเกียรติยศของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นเป็นรองราชวงศ์ฮับส์บูร์กมากยิ่งขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๔ (ค.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๖๑) โดยพระองค์ทรงยอมรับโดยคุณิในอำนาจสูงสุดของราชวงศ์ฮับส์บูร์กในดินแดนเยอรมัน ตั้งแต่ยังทรงพระอิสริยยศมกุฎราชกุมาร พระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๔ ทรงมีทัศนะว่ากษัตริย์ปรัสเซียควรมีบทบาทในด้านการทหารในฐานะจอมทัพ (archgeneral) แห่งจักรวรรดิออสเตรียเท่านั้น ต่อมา เมื่อลัทธิชาตินิยมแพร่หลาย

ในดินแดนเยอรมันมากขึ้นก็ยังคงทรงลังเลที่จะเป็นผู้นำของพวกเขาชาตินิยมเยอรมันที่ต้องการรวม “เยอรมนีเล็ก” (Smaller Germany) ที่จะแยกออสเตรียออกไปจากรัฐเยอรมันด้วย

เมื่อเกิดการปฏิวัติ ค.ศ. ๑๘๔๘ (Revolutions of 1848) พระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๔ ทรงยอมอ่อนข้อให้แก่พวกปฏิวัติ ทรงยอมรับการใช้ธง ๓ สี (ดำ แดง และทอง) อันเป็นสัญลักษณ์ของการรวมชาติเยอรมัน และทรงให้ความเคารพด้วยการถอดพระมาลาแก่ศพนิกต่อสู้เสรีนิยมและชาตินิยมที่เสียชีวิตจากเหตุการณ์ปะทะกันระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับประชาชน พระจริยวัตรดังกล่าวจึงทรงถูกชาร์นิกโคลสที่ ๑ (ค.ศ. ๑๘๒๕-๑๘๕๕) แห่งรัสเซียประณามว่าเป็น “กษัตริย์ข้างถนน” (king of the pavement) เมื่อสภาแห่งชาติแฟรงก์เฟิร์ต (Frankfurt National Assembly) ลงมติเลือกพระองค์เป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิเยอรมันที่จะจัดตั้งขึ้น พระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๔ กลับปฏิเสธโอกาสดังกล่าวและเหยียดหยามที่จะรับ “มงกุฎที่ใช้ฝุ่นธุลีอบ” (crown baked of dirt) การปฏิเสธดังกล่าวนอกจากจะเป็นการทำลายความพยายามของการรวมชาติเยอรมันแล้ว ยังเป็นการละทิ้งโอกาสที่ราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นจะก้าวขึ้นมามีบทบาทในฐานะผู้นำสูงสุดของดินแดนเยอรมันอีกด้วย

การรวมชาติเยอรมันและการสถาปนาจักรวรรดิเยอรมัน

ใน ค.ศ. ๑๘๖๑ เจ้าชายวิลเลียมไตส์เต็ทซ์ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ ๔ พระราชบิดา และเฉลิมพระนามพระเจ้าวิลเลียมที่ ๑ [ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ (ค.ศ. ๑๘๗๑-๑๘๘๘)] สถานการณ์ยุโรปในช่วงทศวรรษ ๑๘๕๐ นับตั้งแต่การจัดตั้งจักรวรรดิฝรั่งเศสที่ ๒ (Second French Empire) สงครามไครเมีย (Crimean War) และการรวมชาติอิตาลี (Unification of Italy) ที่ชาวอิตาลีลุกฮือขึ้นต่อต้านอำนาจและอิทธิพลของราชวงศ์ฮับส์บูร์กในคาบสมุทรอิตาลีมีผลให้กษัตริย์พระองค์ใหม่มีพระดำริที่จะปฏิรูปกองทัพรัสเซียให้มีความเข้มแข็งมากขึ้นเพื่อที่จะสามารถเผชิญสถานการณ์และวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ แต่ทรงถูกพวกเสรีนิยมในรัฐสภาต่อต้านพระเจ้าวิลเลียมที่ ๑ จึงทรงแต่งตั้งให้ม็อทโท ฟอน บิสมาร์ค ผู้มีความจงรักภักดี

ต่อราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นเป็นอัครเสนาบดีและเป็นผู้รับผิดชอบในการรับภาระในการปฏิรูปกองทัพ ขณะเดียวกันสภาสูงและสภาล่างก็เกิดความขัดแย้งในการอนุมัติงบประมาณในการปฏิรูปกองทัพ เกิดภาวะสูญญากาศทางอำนาจในรัฐสภา บิสมาร์คจึงฉวยโอกาสดำเนินนโยบายบริหารโดยไม่ผ่านรัฐสภา จัดเก็บภาษีและเพิ่มงบประมาณให้แก่กองทัพ ในที่สุดเขาก็ประสบความสำเร็จในการปฏิรูปการคลัง สร้างความแข็งแกร่งให้แก่กองทัพปรัสเซียเพื่อขยายบทบาทและอำนาจของปรัสเซียและราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นในดินแดนเยอรมัน ขณะเดียวกัน ก็จะสามารถกำจัดอำนาจของจักรวรรดิออสเตรียออกจากสมาพันธ์รัฐเยอรมันได้ บิสมาร์คได้ใช้ทั้งวิธีการทูตและสงครามในการแสวงหาอำนาจและอิทธิพลเพื่อให้องค์ประมุขของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นเป็นผู้นำของรัฐเยอรมัน ใน ค.ศ. ๑๘๖๖ ออสเตรียก็ต้องสูญเสียอำนาจผู้นำในดินแดนเยอรมันและถูกขับออกจากสมาพันธ์รัฐเยอรมันหลังจากพ่ายแพ้แก่ปรัสเซียในสงครามเจ็ดสัปดาห์ (Seven Weeks' War) องค์กรประมุขของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นได้เป็นผู้นำของสมาพันธ์รัฐเยอรมันตอนเหนือ (North German Confederation) ที่จัดตั้งขึ้นใหม่ โดยรัฐเยอรมันตอนใต้แยกตัวเป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม การสิ้นอำนาจของราชวงศ์ฮับส์บูร์กในดินแดนเยอรมันที่เคยมีติดต่อกันมามากกว่า ๕๐๐ ปี ก็ทำให้ความปรารถนาในการรวมชาติเยอรมันของพวกราชาตินิยมเริ่มเป็นจริงขึ้น

ในปลาย ค.ศ. ๑๘๖๘ ได้เกิดการปฏิวัติขึ้นในราชอาณาจักรสเปน ซึ่งมีผลให้สมเด็จพระราชินีนาถอิซาเบลลาที่ ๒ (Isabella II ค.ศ. ๑๘๓๓-๑๘๖๘) แห่งราชวงศ์บูร์บงสเปน^๔ ต้องเสด็จลี้ภัยออกนอกประเทศและทำให้เกิดการสรรหาองค์ประมุขใหม่ เหตุการณ์ทางการเมืองดังกล่าวนี้จึงเปิดโอกาสให้บิสมาร์ค

^๔ ราชวงศ์บูร์บงเป็นราชวงศ์ที่ปกครองฝรั่งเศสระหว่าง ค.ศ. ๑๕๘๙-๑๘๓๐ (ยกเว้นช่วงปฏิวัติฝรั่งเศสและเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องจนถึงสิ้นรัชสมัยจักรพรรดินโปเลียนที่ ๑) ในปลายรัชสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ (ค.ศ. ๑๖๔๓-๑๗๑๕) ได้เกิดสงครามสืบราชบัลลังก์สเปน (The War of Spanish Succession ค.ศ. ๑๗๐๑-๑๗๑๕) ระหว่างมหาอำนาจยุโรปขณะนั้น เมื่อสงครามสิ้นสุดลง ประเทศคู่สงครามได้ทำสนธิสัญญายูเทรคต์ (Treaty of Utrecht) โดยให้พระเจ้าฟิลิปที่ ๕ พระราชนัดดาในพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งเสด็จไปครองราชสมบัติสเปนตั้งแต่ ค.ศ. ๑๗๐๑ ครองราชบัลลังก์ต่อไป จึงทำให้เกิดราชวงศ์บูร์บงสเปนขึ้น

คิดวางแผนการใช้ปัญหาการสืบราชบัลลังก์สเปนเป็นเครื่องมือช่วยทำให้ฝรั่งเศสก่อสงครามกับเยอรมนีเพื่อสร้างกระแสชาตินิยมและรวมดินแดนเยอรมันทั้งหมดให้เป็นปึกแผ่นภายใต้การนำของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น บิสมาร์คดำเนินแผนการดังกล่าวนี้โดยการผลักดันให้คณะผู้สรรหาเลือกเจ้าชายเลโอโพลด์ (Leopold) แห่งราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น [สายโฮเฮนซอลเลิร์น-ซิกมาริงเงิน (Hohenzollern-Sigmaringen)] พระญาติของพระเจ้าวิลเลียมที่ ๑ เป็นองค์ประมุขของสเปน โดยเขาตระหนักว่าการกระทำดังกล่าวนี้ย่อมทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจ เพราะนอกจากราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นจะเข้าไปปกครองสเปนแทนราชวงศ์บูร์บงที่สืบเชื้อสายมาจากบурพวกษัตริย์ฝรั่งเศส ซึ่งในขณะนั้นถูกขับออกจากบัลลังก์แล้ว ยังจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของฝรั่งเศสที่จะถูกขนาบโดยดินแดนทั้งทางทิศตะวันออกและทิศใต้ที่มีกษัตริย์ราชวงศ์เดียวกันปกครองอีกด้วย แผนการช่วยที่จะก่อสงครามกับฝรั่งเศสได้บรรลุผลเมื่อบิสมาร์คได้จัดการตัดแปลงแก้ไขข้อความในโทรเลขจากเมืองเอมส์ (Ems Telegram) ซึ่งพระเจ้าวิลเลียมที่ ๑ พระราชทานเล่าถึงเหตุการณ์ที่เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้า ณ เมืองเอมส์ หรือบาดเอมส์ (Bad Ems) เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๗๐ และพยายามบีบบังคับให้พระองค์เลิกสนับสนุนเจ้าชายเลโอโพลด์ให้ครอบครองราชบัลลังก์สเปน (ซึ่งในความเป็นจริงเจ้าชายเลโอโพลด์ก็ทรงยินยอมถอนพระองค์โดยสมัครพระทัยแล้ว) ไปในเชิงที่ต่างฝ่ายต่างไม่ให้เกิดริษยาซึ่งกันและกัน และส่งข้อความที่ตัดแปลงแก้ไขนี้ไปเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ ในยุโรป

โทรเลขจากเมืองเอมส์ได้เป็นชนวนของสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซียจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ ค.ศ.๑๘๕๒-๑๘๗๐) ทรงประกาศสงครามกับปรัสเซียเมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม ค.ศ.๑๘๗๐ อีก ๑ วันต่อมาราชอาณาจักรบาวาเรีย (Kingdom of Bavaria) ราชอาณาจักรเวือร์ทเท็มแบร์ก (Kingdom of Württemberg) และบาดิน (Baden) ซึ่งเป็นรัฐอิสระในตอนใต้ที่ไม่ได้รวมตัวกับปรัสเซียในสมาพันธ์รัฐเยอรมันทางตอนเหนือ ก็ร่วมรบกับปรัสเซีย ซึ่งเป็นไปตามแผนการที่จะใช้สงครามสร้างกระแสชาตินิยมในดินแดนเยอรมันตามที่บิสมาร์คได้วางไว้ทุกประการ

สงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซียได้ยุติลงด้วยชัยชนะของปรัสเซียเมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ค.ศ.๑๘๗๑ แต่ก่อนที่สงครามจะสิ้นสุดลง บิสมาร์คก็ดำเนินการรวมชาติเยอรมนีได้สำเร็จ โดยได้รับฉันทานุมัติจากผู้นำรัฐเยอรมันต่างๆ ให้ประกาศจัดตั้งจักรวรรดิเยอรมันโดยมีรูปแบบการปกครองแบบสหพันธรัฐ (federation) และเฉลิมพระอิสริยยศพระเจ้าวิลเลียมที่ ๑ แห่งปรัสเซียเป็นไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ แห่งจักรวรรดิเยอรมันเมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม ค.ศ.๑๘๗๑ ณ ห้องกระจกในพระราชวังแวร์ซาย ซึ่งขณะนั้นอยู่ในการยึดครองของกองทัพเยอรมัน

จักรวรรดิเยอรมันภายใต้การปกครองของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น

ในเดือนเมษายน ค.ศ.๑๘๗๑ เยอรมนีได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่ให้อำนาจแก่ปรัสเซียมากกว่ารัฐอื่นๆ ในจักรวรรดิ โดยกำหนดให้สภาสูงหรือสภาบุนเดสรัท (Bundesrat) เป็นสภาผู้แทนของรัฐต่างๆ ประกอบด้วยสมาชิก ๕๘ คนที่ได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลของรัฐต่างๆ ปรัสเซียมีสมาชิก ๑๗ คน บาวาเรีย ๖ คน แซกโซนีและเวือร์ทเทมแบร์กมีสมาชิกแห่งละ ๔ คน ที่เหลืออีก ๒๗ คน เป็นผู้แทนจากรัฐขนาดเล็กอื่นๆ ร่างพระราชบัญญัติทุกฉบับต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาบุนเดสรัทก่อนที่จะประกาศเป็นกฎหมาย ในกรณีที่จะมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านการทหาร ค่าธรรมเนียม และภาษีอากรต่างๆ ต้องได้รับความเห็นชอบจากราชอาณาจักรปรัสเซียก่อน นอกจากนี้การแก้ไขรัฐธรรมนูญจะกระทำไม่ได้หากมีสมาชิกสภาบุนเดสรัทจำนวน ๑๔ คนคัดค้านซึ่งเท่ากับปรัสเซียซึ่งมีสมาชิก ๑๗ คน มีอำนาจสูงสุดในการยับยั้งการแก้ไขรัฐธรรมนูญได้ทุกกรณี ส่วนสภาล่างหรือสภาไรคชตาค (Reichstag) ซึ่งสมาชิกมาจากการเลือกตั้งทั่วไปก็มีอำนาจจำกัดในการเสนอร่างกฎหมาย และไม่มีอำนาจในการควบคุมนโยบายหรือตรวจสอบการบริหารประเทศของคณะรัฐบาล รัฐธรรมนูญได้ให้อำนาจแก่อัครมหาเสนาบดีเป็นผู้กำหนดนโยบายการปกครองและให้รับผิดชอบโดยตรงต่อพระจักรพรรดิเท่านั้น ส่วนคณะเสนาบดีก็ขึ้นตรงต่ออัครมหาเสนาบดี โดยนัยนี้ บิสมาร์คซึ่งเป็นที่โปรดปรานและไว้วางพระราชหฤทัยของไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ จึงบริหารประเทศได้อย่างอิสระ และสามารถใช้อำนาจของเขาในขอบเขตที่กว้างขวางที่สุด

นับแต่การรวมชาติเยอรมนีได้สำเร็จ จักรวรรดิเยอรมันก็ส่งเสริมให้รัฐเยอรมันต่างๆ ใช้กฎหมาย เงินตรา การไปรษณีย์และโทรเลขในระบบเดียวกัน นอกจากนี้บิสมาร์คยังใช้วิธีการทูตเพื่อรักษาความมั่นคงของจักรวรรดิอีกด้วย โดยพิจารณาว่าการก่อสร้างเครื่องมือในการสร้างเสถียรภาพให้แก่จักรวรรดิ แต่สันติภาพจะเป็นหนทางที่ดีที่สุดในการจรรโลงและรักษาจักรวรรดิเยอรมันให้ยั่งยืนสืบต่อไปได้ อำนาจของเยอรมนีได้ก้าวมาถึงจุดที่อึดตัวแล้ว ซึ่งไม่จำเป็นต้องขยายพรมแดนอีกต่อไป ปัญหาความมั่นคงของจักรวรรดิอยู่ที่การพยายามหลีกเลี่ยงการแก่งแย่งจากฝรั่งเศสที่พ่ายแพ้ในสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซีย และสูญเสียดินแดนต่างๆ ให้แก่จักรวรรดิ โดยเฉพาะแคว้นอัลซาส-ลอเรน (Alsace-Lorraine) ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุ การป้องกันสงครามกับฝรั่งเศสสามารถกระทำได้โดยการดำเนินนโยบายทางการทูตที่จะทำให้หลายระบบพันธมิตรของฝรั่งเศสและทำให้ฝรั่งเศสอยู่อย่างโดดเดี่ยว พร้อมกันนั้นเยอรมนีก็นำระบบพันธมิตรใหม่ขึ้น โดยมีเยอรมนีเป็นจุดศูนย์กลางของความสัมพันธ์นั้น ดังนั้น ใน ค.ศ.๑๘๗๓ บิสมาร์คจึงจัดตั้งสันนิบาตสามจักรพรรดิ (Dreikaiserbund หรือ League of the Three Emperors) ขึ้น สมาชิกประกอบด้วย จักรวรรดิเยอรมัน รัสเซีย และออสเตรีย-ฮังการี ต่อมา ใน ค.ศ.๑๘๗๔ เยอรมนีได้ทำสนธิสัญญาทวิภาคี (Dual Alliance) กับออสเตรีย-ฮังการี และใน ค.ศ.๑๘๘๒ บิสมาร์คก็ได้ดำเนินนโยบายทางการทูตในการสร้างพันธมิตรกับอิตาลี โดยโน้มน้าวให้อิตาลีร่วมเป็นพันธมิตรกับเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการี ด้วยการลงนามในสนธิสัญญาพันธมิตรไตรภาคี (Triple Alliance) เมื่อสันนิบาตสามจักรพรรดิหมดอายุลงใน ค.ศ.๑๘๘๗ รัสเซียซึ่งขัดแย้งกับออสเตรีย-ฮังการีในปัญหาตะวันออก (Eastern Question)^๔ ได้ปฏิเสธที่จะต่อสนธิสัญญาดังกล่าว บิสมาร์คซึ่งหวั่นกลัวการสร้างพันธมิตรระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศสจึงพยายามชักจูงให้รัสเซียทำสนธิสัญญา

^๔ “ปัญหาตะวันออก” คือ การที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกพยายามเข้าไปแสวงหาอำนาจ อิทธิพลและยึดครองดินแดนในยุโรปตะวันออก ซึ่งอยู่ในปกครองของจักรวรรดิออตโตมัน (Ottoman Empire) ที่ได้ชื่อว่าเป็น “คนป่วยของยุโรป” ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ การแข่งขันแย่งชิงกันดังกล่าวก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ระหว่างประเทศและการทำสงครามต่อกันของมหาอำนาจ

พันธมิตรกับเยอรมนีต่อไป และประสบความสำเร็จเมื่อรัสเซียยินยอมทำสนธิสัญญาประกันพันธมิตร (Reinsurance Treaty) กับเยอรมนีในปีเดียวกันนั้น โดยเยอรมนียินยอมให้รัสเซียขยายอิทธิพลในคาบสมุทรบอลข่าน (Balkan) ยิ่งไปกว่านั้น ใน ค.ศ.๑๘๘๗ บิสมาร์คยังให้การสนับสนุนอย่างลับๆ แก่อังกฤษ ออสเตรีย-ฮังการี และอิตาลีในการลงนามในข้อตกลงเมดิเตอร์เรเนียน (Mediterranean Agreement) โดยประเทศคู่สัญญาจะรักษาสถานะเดิม (status quo) ในคาบสมุทรบอลข่านและจะร่วมมือกันต่อต้านการขยายอำนาจและอิทธิพลของรัสเซียในดินแดนแถบนี้ด้วย ระบบพันธมิตรอันซับซ้อนที่มีบิสมาร์คเป็นผู้ชักใยอยู่เบื้องหลังดังกล่าวนี้ ได้สร้างความยิ่งใหญ่และความมั่นคงให้แก่จักรวรรดิเยอรมันและทำให้จักรวรรดิเยอรมันอยู่รอดปลอดภัย อีกทั้งยังเป็นการสร้างดุลแห่งอำนาจระหว่างประเทศมหาอำนาจยุโรปและป้องกันมิให้ความขัดแย้งระหว่างชาติมหาอำนาจลุกลามกลายเป็นสงครามได้

อย่างไรก็ดี แม้ในด้านนโยบายการต่างประเทศบิสมาร์คจะสามารถสร้างระบบพันธมิตรที่อาจป้องกันสงครามได้ แต่เขาก็ถือธรรมเนียมของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นว่ากองทัพเป็นกำลังสำคัญที่สุดของประเทศ ดังนั้นงบประมาณส่วนใหญ่ของประเทศจึงถูกนำไปใช้ในการทำนุบำรุงกองทัพ จนกล่าวได้ว่าไม่มีอาชีพใดในจักรวรรดิเยอรมันจะเจริญก้าวหน้าและได้รับการยกย่องมากเท่ากับอาชีพทหาร กองทัพแห่งชาติเป็นเพียงองค์กรเดียวที่เป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐบาลหรือรัฐบาลพลเรือน อีกทั้งยังถูกกระตุ้นให้มีการเตรียมพร้อมต่อภัยของสงครามรุกรานจากต่างชาติอยู่ตลอดเวลา (เพื่อประโยชน์ทางการเมืองในการขจัดความขัดแย้งของคนในชาติ และรวมพลังชาวเยอรมันให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) อย่างที่ปรากฏในสงครามเจ็ดสัปดาห์กับออสเตรียและสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซีย) แต่การกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการสร้างความอึดหิมให้แก่ชาวเยอรมันจนกระทั่งไม่มีชาติใดที่มีการเตรียมพร้อมเพื่อทำสงครามอย่างกระตือรือร้นเช่นชาวเยอรมัน นโยบายการทหารดังกล่าวนี้ก็ได้รับการสืบทอดตลอดระยะเวลาที่เยอรมนีดำรงฐานะจักรวรรดิ จนในที่สุด การสร้างแสนยานุภาพทางการทหารและการสร้างสมกำลังรบทางทะเลของเยอรมนีได้กลายเป็นเรื่องท้าทายอำนาจของอังกฤษ และกลายเป็นวิกฤตการณ์ที่แผ้วทางไปสู่สงครามโลกครั้งที่ ๑ ด้วย นอกจากนี้

ในการสร้างความแข็งแกร่งให้แก่จักรวรรดิเยอรมัน บิสมาร์คได้ใช้มาตรการการต่อสู้ทางอารยธรรม (Kulturkampf) ในการต่อต้านคริสตจักรนิกายโรมันคาทอลิก และพรรคเซนเตอร์ (Centre Party) ซึ่งเป็นพรรคคาทอลิกที่ก่อตั้งขึ้นใน ค.ศ.๑๘๗๐ การต่อต้านดังกล่าวนี้เป็นการป้องปรามผู้ที่นับถือนิกายโรมันคาทอลิกในจักรวรรดิเยอรมัน โดยเฉพาะชาวฝรั่งเศสในแคว้นอัลซาส-ลอร์เรน ชาวโปแลนด์ในปรัสเซียตะวันออก และชาวเยอรมันในรัฐเยอรมันทางตอนใต้ไม่ให้เชื่อฟังและภักดีต่อสันตะปาปามากกว่าจักรวรรดิและจักรพรรดิแห่งราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นที่เพิ่งสถาปนาขึ้น มีการออกกฎหมายเพื่อต่อต้านอิทธิพลของคริสตจักรโรมันคาทอลิกในเรื่องที่วัดเข้าควบคุมการศึกษาและผูกขาดพิธีและการรับรองการแต่งงาน ได้มีการจับกุมขังพระคาทอลิกที่ต่อต้านและห้ามคณะนักบวชเยซุอิต (Jesuits) ประกอบกิจกรรมต่างๆ ในจักรวรรดิ อย่างไรก็ตาม มาตรการดังกล่าวซึ่งมีพวกเสรีนิยมให้การสนับสนุนด้วยกลับทำให้พวกคาทอลิกรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นมากขึ้นเพื่อต่อต้านนโยบายที่เป็นปฏิปักษ์ต่อนิกายคาทอลิกของบิสมาร์ค และทำให้พรรคเซนเตอร์มีบทบาททางการเมืองสูงขึ้น กล่าวคือสมาชิกของพรรคได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาไรค์ชตาคใน ค.ศ.๑๘๗๔ มากขึ้นกว่าเดิมเท่าตัว

ขณะเดียวกัน ใน ค.ศ.๑๘๗๕ พวกสังคมนิยมได้รวมกลุ่มกันและจัดตั้งพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย (Social Democrat) ได้สำเร็จโดยยึดแนวคิดสังคมนิยมของคาร์ล มากซ์ (Karl Marx) และใน ค.ศ.๑๘๗๗ สมาชิกของพรรคจำนวน ๑๒ คนได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกของสภาไรค์ชตาค การเติบโตของพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตยดังกล่าวได้สร้างความหวุ่นวิตกให้แก่บิสมาร์คเป็นอันมาก เพราะสำหรับบิสมาร์คแล้ว พวกสังคมนิยมต่างเป็นศัตรูของเขาทั้งในด้านความปลอดภัยส่วนตัวและความมั่นคงของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นและจักรวรรดิ ดังนั้นเขาจึงพยายามหามาตรการทางกฎหมายเพื่อกำจัดพวกสังคมนิยม และสบโอกาสในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.๑๘๗๘ เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่คนงานบัตกรีผู้หนึ่งพยายามลอบปลงพระชนม์ไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ บิสมาร์คได้เสนอร่างพระราชบัญญัติแก่สภาไรค์ชตาคเพื่อดำเนินการกำจัดบทบาทและอิทธิพลของพวกสังคมนิยม อย่างไรก็ตาม แต่กลับถูกพรรคเสรีนิยมแห่งชาติ (National Liberal) และพรรคก้าวหน้า

(Progressive) คำว่าบาตร เนื่องจากเห็นเป็นการลิดรอนสิทธิทางการเมืองของชาวเยอรมัน

รัชสมัยไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ เศรษฐกิจโดยรวมของจักรวรรดิเยอรมันได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง ในทศวรรษ ๑๘๘๐ อุตสาหกรรมได้พัฒนาอย่างรวดเร็ว จนทำให้เยอรมนีเป็นประเทศมหาอำนาจทางอุตสาหกรรมที่ยิ่งใหญ่เทียบเท่ากับอังกฤษ ส่วนหนึ่งของความสำเร็จมาจากการที่เยอรมนีมีทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต่ออุตสาหกรรมหนัก เช่น เหล็ก และถ่านหินที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในแคว้นอัลซาส-ลอแรน แคว้นซาร์ (Saar) อับเปอร์ไซลีเซีย (Upper Silesia) และโดยเฉพาะในเขตแม่น้ำรูร์ (Ruhr) ซึ่งเป็นที่ตั้งของบริษัทและโรงงานอุตสาหกรรมเหล็กขนาดใหญ่ เช่น ครูปเพอ (Kruppe) ทีสเซน (Thyssen) และสตินเนส (Stinnes) นอกจากนี้ การขยายตัวของอุตสาหกรรมยังเกิดจากนโยบายการต่อต้านการค้าเสรี การปฏิรูประบบภาษีอากร และการตั้งกำแพงภาษี แต่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของเยอรมนีก็มีผลกระทบต่อนโยบายการต่างประเทศของจักรวรรดิเยอรมันด้วย บิสมาร์คจึงถูกประชาชนกดดันให้ดำเนินนโยบายแสวงหาอาณานิคม โดยแข่งขันกับมหาอำนาจยุโรปอื่น ๆ ในการยึดครองดินแดนโพ้นทะเลตามกระแสจักรวรรดินิยมใหม่ (New Imperialism) ในขณะนั้น ดังนั้น ใน ค.ศ. ๑๘๘๔ เยอรมันจึงต้องเข้าแย่งชิงดินแดนในแอฟริกากับมหาอำนาจยุโรปอื่น ๆ และสามารถอ้างสิทธิคุ้มครองเหนือดินแดนแอฟริกาตะวันตกเฉียงใต้ (South West Africa) โตโกแลนด์ (Togoland) และแคเมอรูน (Cameroon) รวมทั้งดินแดนในแอฟริกาตะวันออก (East Africa) อีกด้วย

อย่างไรก็ดี การแข่งขันกันแสวงหาอาณานิคมในแอฟริกาก็ก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างประเทศ จนในที่สุดผู้แทนของนานาประเทศรวมทั้งสหรัฐอเมริกา (ทั้งหมด ๑๕ ประเทศ) ก็ได้ส่งผู้แทนเข้าร่วมแก้ไขปัญหากันในการประชุมที่เบอร์ลิน (Conference of Berlin) ระหว่างวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๘๔ ถึงวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๘๕ เพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ด้านตะวันออกที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างรัสเซียกับตุรกีและอังกฤษ ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าบทบาททางด้าน การต่างประเทศของเยอรมนีภายใต้การปกครองของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป กอปรกับความสำเร็จในการดำเนิน

นโยบายสร้างระบบพันธมิตรต่างๆ จึงทำให้กรุงเบอร์ลินนครหลวงของจักรวรรดิเยอรมันเป็นศูนย์กลางของการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างมหาอำนาจยุโรป ซึ่งในทางอ้อมเท่ากับทำให้พระเกียรติคุณและพระบารมีของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นเป็นที่รู้จักและยอมรับกันมากขึ้นในบรรดาประเทศต่างๆ ในยุโรปด้วย

การปรับเปลี่ยนนโยบายการต่างประเทศและการล่มสลายของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นและจักรวรรดิเยอรมัน

ใน ค.ศ.๑๘๘๘ ไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ เสด็จสวรรคต และไกเซอร์เฟรเดอริกที่ ๓ (ค.ศ.๑๘๘๘) ซึ่งกำลังทรงประชวรด้วยโรคมะเร็ง ได้สืบทอดราชสมบัติ แต่ทรงครองราชบัลลังก์ได้เพียง ๓ เดือนเท่านั้นก็สวรรคต พระราชโอรสคือ ไกเซอร์วิลเลียมที่ ๒ [(ค.ศ.๑๘๘๘-๑๙๑๙) ทรงเกี่ยวดองกับราชวงศ์ของอังกฤษ โดยทรงเป็นพระราชนัดดา (หลานยาย) ในสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย (ค.ศ. ๑๘๓๗-๑๙๐๑)] จึงได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระจักรพรรดิพระองค์ใหม่ทรงมีนโยบายทางการเมืองและการต่างประเทศที่แตกต่างจากบิสมาร์คเป็นอันมาก ทรงมีความชื่นชมในศักยภาพทางการทหารของจักรวรรดิ และทรงเห็นว่าทหารและกองทัพเป็นผู้รวมชาติเยอรมันและสร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่จักรวรรดิ หากใช้สมาชิกรัฐสภาไม่ ด้วยแนวพระราชดำริดังกล่าวจึงทำให้พระองค์ทรงมุ่งมั่นที่จะใช้กำลังทหารเพื่อขยายอำนาจและอิทธิพลของจักรวรรดิเยอรมันไปทั่วโลก ซึ่งเป็นการขัดต่อแนวคิดและอุดมการณ์ของบิสมาร์คที่พยายามจะหลีกเลี่ยงปัญหาความขัดแย้งด้านผลประโยชน์และการแข่งขันกับมหาอำนาจยุโรปอื่นๆ นอกจากนี้ ไกเซอร์วิลเลียมที่ ๒ ยังทรงต้องการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองอีกด้วย โดยไม่มีพระประสงค์จะปล่อยให้ บิสมาร์คเป็นผู้กำหนดนโยบายการปกครองและการต่างประเทศโดยตลอดด้วยตนเองดังที่เคยปฏิบัติมาในรัชสมัยไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ พระอัยกา ความขัดแย้งระหว่างไกเซอร์วิลเลียมที่ ๒ กับ บิสมาร์คถึงจุดแตกหักในเดือนมีนาคม ค.ศ.๑๘๙๐ เมื่อพระองค์ทรงพยายามลิดรอนอำนาจของบิสมาร์ค โดยโปรดให้เสนาบตีทุกคนต้องกราบบังคมทูลขอรับการต่อพระองค์โดยตรง โดยไม่ต้องรอมผ่านบิสมาร์คซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีก่อน

พระราชบัญญัติดังกล่าวจึงทำให้บิสมาร์คขอลาออกจากตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีแห่งจักรวรรดิเยอรมันเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๙๐ และถอนตัวออกจากการเมืองอย่างสิ้นเชิง การสิ้นอำนาจของบิสมาร์คซึ่งได้ชื่อว่า “อัครมหาเสนาบดีกระตุกเหล็ก” มีผลให้สถานการณ์ระหว่างประเทศเปลี่ยนทิศทางไป บรรยากาศทางการเมืองระหว่างประเทศที่เยอรมนีเคยมีบทบาทเป็นผู้นำก็ค่อย ๆ สูญสิ้นไป นอกจากนี้ระบบการผูกมิตรและนโยบายการต่างประเทศหรือที่เรียกว่าระบบบิสมาร์ค (Bismarckian System) ที่สร้างพันธมิตรกับมหาอำนาจยุโรปอื่น ๆ ซึ่งป้องกันฝรั่งเศสจากการมีพันธมิตรและต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยวมีอันต้องสิ้นสุดลงไปด้วยเมื่อ ไกเซอร์วิลเลียมที่ ๒ ทรงปฏิเสธที่จะต่อสนธิสัญญาประกันพันธมิตรกับรัสเซียที่หมดอายุลงใน ค.ศ. ๑๘๙๐ การปฏิเสธดังกล่าวจึงทำให้รัสเซียซึ่งมองเห็นว่าเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการีเป็นคนละฝ่ายกับตนจึงหันไปผูกมิตรกับฝรั่งเศสต่อมาใน ค.ศ. ๑๘๙๔ ทั้งสองประเทศก็ได้ทำความตกลงฝรั่งเศส-รัสเซีย (Franco-Russian Entente) หรือสนธิสัญญาทวิภาคี ค.ศ. ๑๘๙๔ (Dual Alliance 1894) สนธิสัญญานับนี้จึงนับเป็นการยุติการอย่างโดดเดี่ยวของฝรั่งเศสดำเนินมากกว่า ๒๐ ปี และทำให้รัสเซียเป็นมิตรประเทศแรกของฝรั่งเศสที่มีสนธิสัญญาผูกมัดต่อกัน ใน ค.ศ. ๑๙๐๗ อังกฤษซึ่งไม่พอใจทั้งนโยบายการส่งเสริมกำลังทัพและการขยายแสนยานุภาพทางทะเลที่ก้าวร้าวและทะเลาะทะเลาะของเยอรมนีตลอดจนการแข่งขันในการแสวงหาอาณานิคม จึงยุตินโยบายอยู่อย่างโดดเดี่ยว (Splendid Isolation) และเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส-รัสเซียจึงขยายเป็นฝรั่งเศส-รัสเซีย-อังกฤษ โดยมีชื่อเรียกว่ากลุ่มประเทศความตกลงไตรภาคี (Triple Entente) และเป็นค้ายมหาอำนาจสำคัญที่คานอำนาจกับกลุ่มประเทศสนธิสัญญาพันธมิตรไตรภาคี ซึ่งประกอบด้วยเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี และอิตาลีที่บิสมาร์คจัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. ๑๘๘๒

การปรับเปลี่ยนนโยบายการต่างประเทศของเยอรมนีในรัชสมัยไกเซอร์วิลเลียมที่ ๒ จึงนับว่ามีผลอย่างมากต่อสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างมหาอำนาจยุโรปและก่อให้เกิดความแข่งขันในการช่วงชิงผลประโยชน์และอำนาจซึ่งกันและกัน ตลอดจนเกิดการแบ่งค้ายมหาอำนาจยุโรปออกเป็น ๒ ค่าย แต่ละค่ายก็มักจะไมยอมอ่อนข้อต่อกันเมื่อต้องเผชิญหน้ากันในวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่เกิด

ขึ้นในระหว่างทศวรรษ ๑๙๐๐ ถึงต้นทศวรรษ ๑๙๑๐ ความตึงเครียดทางการเมืองระหว่างประเทศได้บรรลุนถึงจุดแตกหัก เมื่ออาร์ชดั๊กฟรานซิส เฟอร์ดินานด์ มกุฎราชกุมารแห่งจักรวรรดิออสเตรีย-ฮังการี และพระชายาถูกลอบปลงพระชนม์ ขณะเสด็จประพาสกรุงซาราเยโว (Sarajevo) นครหลวงของบอสเนียเมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ค.ศ.๑๙๑๔ ซึ่งต่อมาทำให้ออสเตรีย-ฮังการีประกาศสงครามกับเซอร์เบีย ระบบพันธมิตร ๒ ค่ายที่เกิดขึ้นจึงทำให้จักรวรรดิเยอรมันประกาศสงครามกับรัสเซียในวันที่ ๑ สิงหาคม หลังจากรัสเซียเรียกกระดมพลเพื่อทำสงครามกับออสเตรีย-ฮังการีที่เป็นพันธมิตรของเยอรมนี และมีผลให้มหาอำนาจอื่นๆ ที่ผูกพันกันด้วยระบบพันธมิตรต้องประกาศสงครามต่อกัน จนในที่สุดเกิดเป็นสงครามโลกครั้งที่ ๑

ในปลายสงครามโลกครั้งที่ ๑ ขณะที่เยอรมนีเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในการรบ ทหารเรือเยอรมันในคลองคีล (Kiel) บนชายฝั่งทะเลบอลติก (Baltic) ก็ได้ดำเนินการเคลื่อนไหวก่อการปฏิวัติ ต่อมาในวันที่ ๘ พฤศจิกายน บาวาเรียก็ได้ประกาศจัดตั้งเป็นสาธารณรัฐสังคมนิยม ส่วนในกรุงเบอร์ลิน ทหารและประชาชนได้รวมตัวกันก่อการปฏิวัติจัดตั้งสภาของตนเองและเรียกร้องให้เจ้าชายแมกซิมิเลียนแห่งบาเดิน (Maximilian of Baden) อัครมหาเสนาบดียุคคณะรัฐบาลและคินอำนาจการปกครองให้แก่ประชาชน ความวุ่นวายทางการเมืองและสังคมดังกล่าว จึงทำให้เจ้าชายแมกซิมิเลียนแห่งบาเดินจำต้องปฏิบัติตามและทรงลาออกจากตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีในวันที่ ๙ พฤศจิกายน ในวันเดียวกันนั้น ไกเซอร์วิลเฮ็ล์มที่ ๒ ทรงสละราชบัลลังก์และเสด็จไปประทับที่ประเทศเนเธอร์แลนด์ จักรวรรดิเยอรมันซึ่งมีอายุ ๔๘ ปี จึงมีอันต้องสลายตัวและเยอรมนีก็ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบสาธารณรัฐ ในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ค.ศ.๑๙๑๘ ฟรีดริช เอแบร์ท (Friedrich Ebert) ผู้นำคณะรัฐบาลคนใหม่ก็ส่งผู้แทนไปเจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรจนสามารถตกลงสงบศึก และลงนามในสนธิสัญญาสงบศึกกับฝ่ายสัมพันธมิตรบนรถไฟบริเวณเมืองกงเปียญ (Compiègne) สงครามโลกครั้งที่ ๑ จึงยุติลงพร้อมๆ กับการสิ้นสลายของจักรวรรดิเยอรมัน เยอรมนีต้องสูญเสียดินแดนต่างๆ กล่าวคือ แคว้นอัลซาสลอแรน ให้แก่ฝรั่งเศส ปรัสเซียตะวันตกและมณฑลปอซนันหรือโพเซิน (Poznan; Posen) ให้แก่โปแลนด์ ดินแดนบางส่วนของ

แคว้นชเลสวิก (Schleswig) ให้แก่เดนมาร์ก รวมทั้งสูญเสียอาณานิคมในต่างแดนทั้งหมด และเมืองท่าเมลเมล (Melmel) และดานซิก หรือกดานส์ก

ส่วนราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นสายสวาเบียที่นับถือนิกายโรมันคาทอลิกซึ่งถือว่าเป็นจุลสาขานั้น ใน ค.ศ. ๑๖๒๓ ทายาทคนต่อๆ มาของตระกูลจำนวน ๒ คนได้รับสถาปนาฐานันดรศักดิ์เป็น “เจ้าชายแห่งจักรวรรดิ” (imperial prince) จากจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ และปกครองราชรัฐเฮคคิงเงิน (Principality of Hechingen) และราชรัฐซิกมาริงเงิน (Principality of Sigmaringen) ใน ค.ศ. ๑๘๔๙ ผู้สืบทอดราชรัฐทั้งสองทรงสละตำแหน่งเจ้าราชรัฐและถวายสิทธิการปกครองราชรัฐให้แก่พระเจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมที่ ๔ ต่อมาใน ค.ศ. ๑๘๖๙ เมื่อเชื้อสายของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น-เฮคคิงเงินสิ้นทายาทที่จะสืบทอดตระกูลต่อไป ชาลส์ แอนตัน (Charles Anton) ประมุขของสายราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น-ซิกมาริงเงินก็ได้รับพระราชทานฐานันดรศักดิ์จากไกเซอร์วิลเลียมที่ ๑ เป็น “เจ้าชายแห่งโฮเฮนซอลเลิร์น” (Prince of Hohenzollern; Fürst von Hohenzollern) โดยไม่มีดินแดนในปกครอง เจ้าชายชาลส์ (Charles) พระโอรสองค์ที่ ๒ ของเจ้าชายแห่งโฮเฮนซอลเลิร์นทรงได้รับสถาปนาเป็นประมุขของโรมานีเยโดยทรงดำรงพระอิสริยยศเจ้าชายแห่งโรมานีเย (ค.ศ. ๑๘๖๖-๑๘๘๑) และพระเจ้าคาร์ลที่ ๑ (Carol I ค.ศ. ๑๘๘๑-๑๙๑๔) แห่งโรมานีเย ตามลำดับ ส่วน เจ้าชายเลโอโพลด์ (Leopold) พระโอรสองค์ใหญ่ก็ทรงได้รับทาบทามเป็นกษัตริย์แห่งสเปนเมื่อราชบัลลังก์สเปนว่างลงใน ค.ศ. ๑๘๖๘ การตอบรับการทาบทามของเจ้าชายเลโอโพลด์ใน ค.ศ. ๑๘๗๐ ซึ่งต่อมาได้ถูกรัฐบาลฝรั่งเศสกดดันให้ต้องปฏิเสธ ประกอบกับการที่บิสมาร์คได้ตัดแปลงสารในโทรเลขจากเมืองเอมส์ (Ems Telegram) ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ได้กลายเป็นชนวนเหตุของสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซียดังที่กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี แม้เจ้าชายเลโอโพลด์จะไม่ได้เป็นกษัตริย์แห่งสเปน แต่เจ้าชายเฟอร์ดินานด์ (Ferdinand) พระโอรสก็ได้สืบราชบัลลังก์โรมานีเยต่อจากพระปิตุลา (อา) ใน ค.ศ. ๑๙๑๔ ราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์น-ซิกมาริงเงินได้ปกครองโรมานีเยจนถึง ค.ศ. ๑๙๔๗ เมื่อพระเจ้าไมเคิล (ค.ศ. ๑๙๔๐-๑๙๔๗) กษัตริย์องค์สุดท้ายทรงสละราชสมบัติ หลังจากนั้นโรมานีเยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบกษัตริย์เป็นระบอบสังคมนิยม.

ปัจจุบันแม้ว่าเยอรมนีจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยมีประธานาธิบดีเป็นประมุขและหัวหน้าคณะรัฐบาล แต่สมาชิกในราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นที่สืบเชื้อสายโดยตรงจากไกเซอร์วิลเลียมที่ ๒ ก็ได้รับเกียรติให้ดำรงฐานันดรศักดิ์ (title) “เจ้าชาย” และ “เจ้าหญิง” แห่งปรัสเซีย (Prince & Princess of Prussia) ส่วนประมุขของราชวงศ์หรือ “หัวหน้าตระกูล” ปัจจุบันนี้คือเจ้าชายจอร์จ เฟรเดอริก (ประสูติ ค.ศ. ๑๙๗๖) ซึ่งทรงเป็นพระราชปนัดดา (เหลน) ในมกุฎราชกุมารวิลเลียม พระราชโอรสในไกเซอร์วิลเลียมที่ ๒ จักรพรรดิองค์สุดท้ายของเยอรมนี ซึ่งสืบทอดตำแหน่งประมุขของราชวงศ์ใน ค.ศ. ๑๙๙๔ ก็ได้รับการยอมรับจากรัฐบาลเยอรมันให้เป็นผู้แทนของประเทศในกิจกรรมต่างๆ ภายนอกประเทศที่มีได้เกี่ยวข้องกับการเมือง ส่วนภายในประเทศก็ทรงมีบทบาทในการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของเยอรมนี ศิลปวัตถุมีค่าที่เป็นสมบัติส่วนพระองค์ของราชวงศ์ก็ได้รับพระอนุญาตจัดแสดงให้ประชาชนเข้าชมได้ ณ ปราสาทโฮเฮนซอลเลิร์น รวมทั้งให้พิพิธภัณฑ์สถานต่างๆ ในกรุงเบอร์ลินและเมืองบรันเดินบูร์ก ขอยืมไปจัดแสดงอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งรวมทั้งพระมหามงกุฎของปรัสเซีย (Prussian State Crowns) ที่เป็นสมบัติที่มีค่ายิ่งของราชวงศ์โฮเฮนซอลเลิร์นและในประวัติศาสตร์ปรัสเซียและเยอรมนี

บรรณานุกรม

- Anderson, M.S. *Europe in the Eighteenth Century 1713-1783*. 3rd ed.
London: Longman, 1995.
- Beloff, Max. *The Age of Absolutism 1660-1815*. London: Harper &
Row, Publishers, 1962.
- Bramsted, Ernest K. *Germany*. New Jersey, 1972.
- Craig, Gordon A. *Europe 1815-1914*. London: Holt Rinehart and
Winston, 1966.
- Fay, Sidney B. *The Rise of Brandenburg-Prussia to 1786*, revised by
Kaus Epstein. N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1964
- Header, Harry. *Europe in the Nineteenth Century 1830-1880*. London:
Longman, 1993.
- Koch, H.W. *A History of Prussia*. London: Longman, 1989.
- Stürmer, Michael. *The German Empire 1871-1919*. London: Phoenix
Press, 2000.
- Williamson, D.G. *Bismarck and Germany 1862-1890*. London:
Longman, 1986.
- อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์, “โทรเลขจากเมืองเอมส์: การแปลงสารกับการเกิดสงคราม
ฝรั่งเศส - รัสเซีย ค.ศ. ๑๘๗๐ - ๑๘๗๑.” อักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๐ (มิ.ย. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๑) : ๑๗๓ - ๑๘๒.
สารานุกรมประวัติศาสตร์สมัยใหม่ : ยุโรปเล่ม ๑ อักษร A-B. พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน ; ๒๕๔๒.
สารานุกรมประวัติศาสตร์สมัยใหม่ : ยุโรปเล่ม ๒ อักษร C-D. พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน ; ๒๕๔๔.
สารานุกรมประวัติศาสตร์สมัยใหม่ : ยุโรปเล่ม ๓ อักษร E-G. พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน ; ๒๕๔๓.